

ЗМІСТ

Передмова	5
МОДУЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ	11
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ: ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ І САМОСТІЙНА РОБОТА	41
ЗМІСТ АУДИТОРНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	46
Змістовий модуль 1. Фольклор і фольклористика	46
<i>Тема 1.</i> Специфіка фольклору. Фольклористика як наука	46
<i>Тема 2.</i> Розвиток української фольклористики	65
<i>Тема 3.</i> Походження та історичний розвиток фольклору	85
Змістовий модуль 2. Епічні та ліро-епічні фольклорні жанри	107
<i>Тема 4.</i> Народні казки	107
<i>Тема 5.</i> Легенди і перекази	134
<i>Тема 6.</i> Народні оповідання, бувальщини, небилиці, анекдоти, байки і притчі	153
<i>Тема 7.</i> Прислів'я, приказки, загадки	166
<i>Тема 8.</i> Героїчний епос: билини, думи, історичні пісні, хроніки	184
<i>Тема 9.</i> Народні балади	204
Змістовий модуль 3. Ліричні фольклорні жанри. Кален- дарна обрядовість	221
<i>Тема 10.</i> Народна лірика. Родинно-побутові пісні	221
<i>Тема 11.</i> Соціально-побутові пісні	231

Тема 12. Танцювальні пісні. Коломийки	242
Тема 13. Народні пісні літературного походження. Романси	256
Тема 14. Календарно-обрядова поезія	266
Змістовий модуль 4. Народна драма. Родинна обрядовість. Дитячий фольклор	285
Тема 15. Драматизовані календарно-обрядові дійства. Вертеп.	285
Тема 16. Родинно-обрядова творчість	293
Тема 17. Весільна драма	307
Тема 18. Дитячий фольклор	316
ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ	336
Перелік творів для вивчення напам'ять	338
Контрольні питання з курсу	338
ФОЛЬКЛОРНА ПРАКТИКА: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.	342
ДОДАТКИ	354
Вивчення українського фольклору за шкільними про- грамами з української літератури.	354
Інтернет-ресурси	397
Короткий словник термінів.	398
Список використаних джерел.	409
Ключі до тестів	414

ПЕРЕДМОВА

Ми живемо в період глобалізації, яка несе загрозу стирання національного обличчя кожної культури, уніфікації і стандартизації культурних цінностей. Для українців, як і інших народів світу, важливо зберегти етнічну самобутність, не втратити зв'язку з власною історичною традицією. Особлива роль при цьому відводиться фольклору, який завжди виступає як вираження національного духу, свідчить про неповторність і унікальність кожного етносу, має непересічну моральну та естетичну цінність. Вивчення усної народної творчості у вищій школі є надзвичайно важливим з багатьох поглядів, і в тому числі з державницького.

Як стверджує академік Микола Жулинський, «зміцнення Української держави немислиме без формування духовної незалежності суспільства, а духовна незалежність передбачає наявність нової системи комунікацій, механізмів оперативної трансляції нових культурних явищ і традицій власному суспільству і міжнародному культурному співтовариству».

Ми, українці, володіємо колосальним духовним і моральним потенціалом, який зосереджено в українській традиційній культурі. Наш громадянський обов'язок — задіяти цей потенціал у державотворенні, у формуванні національної самосвідомості громадян нової України» [77, с. 10].

Про національні складники навчання й виховання говориться і в такому важливому документі, як Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: «Система освіти має забезпечувати... збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святинь, української мови і культури, історії і культури народів, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних відносин; ...етичне та естетичне виховання і формування високої гуманістичної культури особистості, здатної протистояти

проявам бездуховності» [53, с. 3]. Згідно з доктриною, один із пріоритетів державної політики в розвитку освіти — «формування національних і загальнолюдських цінностей» [53, с. 4]. У цьому документі в розділі «Національний характер освіти» наголошується: «Освіта спрямована на втілення в життя *української національної ідеї*. Вона підпорядкована консолідації українського народу в українську політичну націю, яка прагне жити в співдружності з усіма народами і державами світу.

Освіта виховує громадянина і патріота України, прищеплює любов до української мови та культури, повагу до народних традицій. Вона підпорядкована формуванню системи національних інтересів як головних пріоритетів світоглядної культури особистості і разом з тим сприяє оволодінню багатствами світової культури, вихованню поваги до народів світу» [53, с. 4].

Подібні положення зафіксовані і в законодавчих актах: приміром у Законі України «Про освіту» серед основних її принципів названо «органічний зв'язок з світовою та національною історією, культурою, традиціями» [25, с. 13], а Закон України «Про загальну середню освіту» ставить одним із завдань останньої «виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй» [24, с. 104].

Наведені положення мають бути обов'язково втілені в освітню практику національної вищої школи. Тому в підготовці майбутніх педагогів-словесників така дисципліна, як усна народна творчість, набуває особливого значення. Як стверджують авторитетні фахівці з викладання фольклору у вищій школі, автори ґрунтовного підручника «Українська усна народна творчість» Мар'яна і Зоряна Лановик, «у наш час, коли інтенсивно відбувається пересмислення культурно-історичного спадку українського народу, не можна оминати такої важливої його складової, як фольклор. Усна народна творчість за нині діючими вузівськими програмами викладається як базова дисципліна для філологічних факультетів, спеціальностей «культура і народознавство» у класичних університетах, педагогічних та культурологічних вищих навчальних закладах та ін.» [42, с. 38].

Велике значення цієї дисципліни для формування філолога розуміють і самі студенти, навіть ті, які щойно приступили до вивчення курсу «Усна народна творчість». Ми звернулися до першокурсників із запитанням: «**Для чого студенту-філологу вивчати фольклор?**» — і отримали відповіді, в яких відобрази-

лося повне розуміння навчальних і виховних завдань нашої дисципліни:

Наталія Дузенко: «Для того щоб розвивати власні художні смаки, а також щоб зрозуміти багатство певного регіону на фольклорній практиці».

Ганна Солонська: «У першу чергу, щоб виховати в собі національну свідомість, відчуття приналежності до української нації. І взагалі, старовинні українські обряди дуже цікаві».

Сніжана Нор: «Вивчення фольклору необхідне так само, як і вивчення історії, адже фольклор — це історія розвитку народної культури нашої нації. Фольклорний здобуток нації — це її неповторне обличчя, у фольклорі — серце і душа нашого народу».

Олена Щербіна: «Фольклор треба вивчати обов'язково, тому що це першоджерело всієї нашої літератури. Більшість художніх творів містить фольклорні елементи. Взагалі, знати фольклор свого народу — обов'язок кожного громадянина України».

Світлана Макаренко: «Фольклор треба вивчати для того, щоб розвиватися духовно, усна народна творчість удосконалює пам'ять і образне мислення».

Валерія Кидалова: «Фольклор — невід'ємна складова інтелектуальної освіти філолога. Фольклор — це початок мови, літератури, культури, це безцінне джерело сюжетів, образів, художніх засобів».

Ірина Шаповал: «Перш за все, вивчати фольклор цікаво, через нього ми пізнаємо ментальність народу. Цікаво вивчати фольклор всієї України і кожного регіону зокрема, порівнювати регіональні традиції».

Наталія Трофименко: «Тому що у фольклорі відбиті народні надії, болі й радощі».

Світлана Лисенко: «Для філолога вивчати фольклор так само природно, як водієві розбиратися в авто, лікарю — в ліках, а Президенту — в Конституції своєї країни».

Юлія Дрянева: «Як можна вивчати набутки мистецтва слова, не торкнувшись його витоків, основи, що віддзеркалює минувшину в конкретних образах!»

Враховуючи багатоманітні освітні завдання вивчення українського фольклору, ми розробили навчально-методичний посібник із цієї дисципліни, адресований як студентам, так і викладачам, які читають курс усної народної творчості. Укладаючи цю книгу, спиралися на досвід попередніх видань такого характеру: переважно на книги Ф. М. Поліщука «Український фольклор. Давня українська література: Практичні заняття» (Київ, 1989),

О. М. Семеног «Український фольклор: Навчальний посібник» (Глухів, 2004), а також на власну десятирічну практику викладання усної творчості на філологічному факультеті (з 2006 року — в Інституті філології) Бердянського державного педагогічного університету.

Оглянемо стисло структуру посібника.

Зміст його адаптований до кредитно-модульної системи навчання, тому до книги включено **модульну програму курсу**, яка апробувалася протягом 2005/06 і 2006/07 навчальних років на першому курсі Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету. У програмі з'ясовуються мета і завдання вивчення дисципліни, визначено міждисциплінарні зв'язки, вимоги до знань і вмінь студентів; подається розподіл навчальних годин за певними модулями (структура залікового кредиту), викладається зміст кожного модуля. Також у програмі подано список основної і додаткової літератури з курсу, що рекомендується студентам.

Наступна частина посібника — **методичні рекомендації для студентів щодо організації їх самостійної роботи й підготовки до практичних занять**. На основі узагальнення практики викладання усної народної творчості першокурсникам даються поради, як працювати з підручником, з першоджерелами, з фольклорними текстами, як раціонально організувати роботу з книгами, статтями, довідковою літературою тощо.

Найбільшу частину нашого посібника складає **опис змісту аудиторної роботи**. Ми виділили чотири змістові модулі, кожний з яких містить декілька тем (усього в курсі таких тем 18). У рамках кожної навчальної теми подається **перелік теоретичних питань**, що їх потрібно опрацювати (план), **список основної й додаткової літератури**, рекомендованої студентам. До кожної теми включені **питання й тести**, які допоможуть студентам перевірити й систематизувати отримані знання; також пропонуються **завдання** як репродуктивного, так і дослідницького, творчого характеру. Кількість і різноманітність завдань до кожної навчальної теми дозволить викладачу варіювати форми й методи, прийоми аудиторної роботи зі студентами залежно від рівня їх підготовленості, спеціалізації, пізнавальних інтересів, виконавських здібностей (завдання групові й індивідуальні, такі, що можуть стати основою для організації дискусії, диспуту тощо).

До кожної теми ми подаємо **міні-хрестоматію фольклористичних матеріалів**, які допоможуть студенту зорієнтуватися в ключових питаннях: це визначення провідних понять, класифіка-

ції фольклорних творів, стислі характеристики їх провідних жанрових ознак, висловлювання відомих фольклористів і т. ін. Ми не претендуємо на повноту і вичерпність таких міні-хрестоматій — вони жодним чином не можуть замінити студентів роботи з підручником, текстами, першоджерелами. Подаємо їх в тексті посібника з єдиною метою — щоб студенти мали можливість узагальнити, систематизувати набуті знання, виділити головні позиції в навчальній літературі.

Наступна частина посібника — **опис індивідуального науково-дослідного завдання**, яке студенти обов'язково виконують протягом першого семестру навчання. Подаємо тематику таких завдань разом з вимогами до оформлення і критеріями оцінювання. Наведено також **перелік фольклорних текстів для вивчення напам'ять і переказування**. Завершує основну частину посібника список **контрольних питань** з курсу усної народної творчості.

Ми пропонуємо в посібнику також певні додаткові матеріали. Насамперед, це **методичні рекомендації студентам щодо проходження фольклорної практики**: вони містять загальні положення про практику, опис структури звіту про неї, зразки оформлення матеріалів практики, перелік фольклорних жанрів для записування, основні правила записування фольклорних текстів, складові паспорту записаного твору. Наводиться розгорнутий опитувальник для збирання інформації під час практики. Крім того, ми пояснюємо систему оцінювання матеріалів практики.

У додатки ми включили також **витяги зі шкільних програм з української літератури**, у яких ідеться про вивчення фольклору в різних класах. Це зумовлено тим, що у вищому педагогічному навчальному закладі, де готують не просто філологів, а вчителів для національної школи, в курсі усної народної творчості обов'язково розглядаються питання, як ознайомлювати школярів із фольклором у цілому та з окремими жанрами зокрема на уроках української літератури, мови, історії України, народознавства.

Ми наводимо в посібнику корисні **Інтернет-ресурси**, які стосуються українського фольклору та етнографії. Це, безумовно, стане в пригоді студентам, які часто користуються Всесвітньою мережею як цінним і оперативним джерелом інформації. Можемо принагідно висловити жаль з того приводу, що кількість і обсяг таких ресурсів в українському Інтернеті наразі замалі (порівняно, наприклад, з джерелами із російського фольклору). Сподіваємося, однак, що ситуація покращиться найближчим часом у зв'язку

зі стрімким розвитком інформаційних технологій і українського сегменту мережі.

У додатках є і **стислий термінологічний словник**, де можна знайти визначення ключових понять курсу (окрім визначення жанрів, жанрових різновидів, що подані в міні-хрестоматії в рамках кожної теми). У словник включені терміни фольклористики, а також загальнонаукові поняття (наприклад, теорія, класифікація, специфіка), а також деякі терміни літературознавства (сюжет, мотив, метафора, троп тощо) та українознавства (етнос, етнографічний регіон, етнопедагогіка) — це сприятиме проведенню міждисциплінарних зв'язків, уточненню слововживання студентів. Відбираючи терміни для словника, ми спиралися на власну практику викладання і знання про ті труднощі з термінологією, які досить часто виникають у першокурсників і є типовими для початкуючих філологів.

Завершують посібник **ключі до тестів**, а також **список використаних джерел**.

Автор посібника буде вдячна за всі висловлені рекомендації, побажання й зауваження щодо змісту й оформлення цієї книги.